

Joan Sardà, potser el millor economista espanyol del segle xx

Jacint Ros Hombravella

Professor jubilat de política econòmica de la Universitat de Barcelona

(Conferència feta a la Societat Catalana d'Economia, el juliol del 2014)

Venim a recordar la gran figura del professor Sardà, potser desdibuixada, però no oblidada ja que han passat vint anys de la seva mort. Vinc a parlar d'aquest gran científic de l'economia, tan complet —economia internacional, monetària, teoria i macroeconomia en general, finances, hisenda, empresa...—, i, a més, del seu alt assessorament en polítiques econòmiques. I, també, de la seva indiscutible i brillant docència.

De manera que la usual polarització dels mèrits del professor Sardà en elaborar el Pla d'estabilització de 1959 és lògica, però *estreta*, ja que sense el seu acumulat bagatge científic no s'explicaria especialment el seu èxit.

La meva recerca (sobre la vida i obra de Sardà) va començar cap al setembre de 2013 en trobar un suport obert, decidit i ampli —tramesa de rica documentació, seguiment positiu, entrevistes— per part dels seus familiars més propers, Ana Carreras, fillastra, i el professor Joan Sardà i Ferrer, nebot. Sense aquest suport hom no hauria pogut avançar ni molt menys culminar aquest estudi. Un treball d'arxiu clau ha estat facilitat pel Banc d'Espanya (el gran record que encara es té de Joan Sardà, «Don Juan» allà), que em va obrir el seu Archivo General —molt ben mantingut—, i sobre el qual vaig buidar uns trenta documents, ja amb més de quaranta anys d'edat, segons les normes, molts d'ells de signatura exclusiva del mateix Sardà i més aviat poc explotats fins aleshores. Seguiré, és clar, un fil cronològic de la seva vida i hi intercalaré els seus propis textos més significatius, o els que fan referència a ell, contextualitzant-los.

Dues prèvies: la meva sorpresa i fins i tot angoixa inicial quan em vaig adonar que el material reunit d'inici el formaven unes cent noranta peces —llibres, articles científics, pròlegs, recensions de llibres, ponències i conferències...—, molt més del que m'havia pensat abans de començar «la feina». L'altra, que de seguida vaig veure que em trobava amb un economista que sens dubte era el més sobresortint, el més complet, el millor i més «productiu» a la Catalunya del segle xx, com sempre havia indicat el professor Fabià Estapé. La comparació

amb els professionals de tot Espanya la deixo per al final (Sardà ingressà a aquesta Societat Catalana d'Economia de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1968). Engego, doncs, el seu fil biogràfic, necessàriament sintetitzat.

Família, infància i primera joventut (1910-1932)

Neix a Barcelona l'any 1910 en una família certament de classe mitjana; advocats, com el seu pare, qui va morir quan Sardà tan sols tenia quatre anys, intel·lectuals, crítics literaris, el cas del seu avi, admirat per Joan Maragall... En quedar-se orfe, pateix una certa estretor econòmica familiar (se sap tan sols de la propietat d'un paquet d'accions d'una funerària amb una certa rendibilitat). De manera que Joan Sardà haurà d'assumir el paper del «noi gran»: té una germana dos anys més petita, de la qual es responsabilitzarà ja fins a la mort de la seva mare, el 1976. En concret, va seguir la formació superior coherent amb el seu entorn, però intentant ser com menys onerosos millor (matrícules reduïdes, beques...).

L'ensenyament primari i el batxillerat el fa al Col·legi Alemany, també per tradició familiar, on obté l'aplicació de la tarifa mínima de deu pessetes al mes. Crec que aquesta formació va ser important per formar la personalitat de Sardà. Rigor en l'exigència; responsabilitat; respecte als professors; esperit de superació i contenció d'excessiva emotivitat. I, és clar, el domini de l'alemany, escàs entre els seus col·legues i que tant li va servir. Enllestida, brillantment, aquesta etapa als setze anys —Sardà sempre fou precoç, com veurem—, ja entra a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona (UB), també per tradició familiar i perquè no hi havia altres carreres de ciències socials. Moltes matrícules d'honor i premi extraordinari al final.

A dret ja cursa economia política i hisenda i es pot relacionar amb professors més grans que ell que ja havien pogut gaudir de la gran petjada de l'economista andalús Flores de Lemus, qui tornà de la seva formació a Alemanya per a la càtedra de la UB —Reventós, Tallada, Algarra...

Els anys 1931-1932 són ben densos per a Sardà: estades a l'estranger, amb beques, a la London School of Economics and Political Science —Laski, Beveridge, els esposos Webb, socialdemocràcia— i a Munic; hisenda; tesi doctoral a Madrid, és clar, malgrat ser ja a la República i amb l'Estatut, sobre temàtica internacional, a la vegada econòmica i jurídica. I engega el seu alt publicisme a *Economia i Finances* i a *Espanya Bancaria*, editada a Barcelona, i segons m'adverteixen Francesc Roca i Antoni Montserrat a *L'Opinió*, sobre temes molt diver-

sos, i fins *Justícia Social*. I ja entra en relació estreta amb l'Institut d'Investigacions Econòmiques dirigit per Vandellós i adscrit a la Universitat Autònoma, de la qual Sardà serà el primer professor adjunt d'economia. Joan Sardà, doncs, ja va clarament per a economista.

Fins a la Guerra Civil

Al llarg dels anys 1933-1936 militarment ja estava reclutat a un batalló d'artilleria, però no mobilitzat. Fill de vídua amb pocs recursos, permís especial per estudis..., va seguir amb intensa activitat científica. Dos llibres, ja. El primer, amb Lluç Beltran Flórez, afrontava el polèmic tema d'*Els problemes de la banca catalana* (1933, Sardà amb vint-i-tres anys) i tractava de la fallida del Banc de Barcelona, el 1920, que s'atribueix a imprudents pràctiques especulatives, i, més important, de la fallida del Banc de Catalunya, que va afectar unes cinquanta oficines dins Catalunya, i la caiguda del qual, el 1932, els autors relacionen amb la falta de previsió dels efectes de la crisi del 1929, però també a una sobtada retirada de tots els dipòsits de CAMPSA —que el mateix banc havia contribuït a fundar! L'altre llibre, d'autoria d'ell sol, indegudament menys conegut, fou *La intervención monetaria y el comercio de divisas en España* (als vint-i-sis anys d'edat de Sardà). La segona part es destina a recopilar l'abundant legislació informativa d'aquest mercat. Però és que la primera ho fa, críticament, sobre la política d'intervenció monetària exterior de la República, amb totes les seves implicacions sobre el conjunt de la seva política econòmica. En síntesi, Sardà posa en qüestió el que podríem anomenar «obsessió per mantenir alta la cotització exterior de la pesseta», prestigi?, més papistes que el Papa pel fet de ser un govern d'esquerres?, quan Anglaterra, França... deixaven caure els seus signes monetaris.

I recomana, a més d'aspectes de reorganització dels òrgans de contractació i intervenció, sobretot la revalorització de les reserves d'or del Banc d'Espanya (tan lluny de la fixació en un patró or), i, així, no haver de condicionar tota la política pressupostària i monetària a aquesta restricció, amb uns efectes recessius que el professor Sardà arriba a relacionar amb els mals resultats en activitat de la balança de pagaments (en especial pel fre a les exportacions, remeses d'emigrants i entrades de capital) i ocupació, conduents al malestar social, caldo de cultiu «material» del conflicte social immediat.

I Sardà a la Guerra Civil

El conflicte i la revolució interrompen tots els camins professionals de Sardà, ja prou consolidats. I ha de tenir en compte les noves necessitats de la seva família en aquella situació: racionaments, riscos. Però s'ha de conèixer que el Govern de la Generalitat d'alguna manera el va captar com a professional assessor. Sobretot pels rellevants decrets de s'Agaró (conseller de Finances del Govern Tarra-dellas) per organitzar el nou escenari de les finances de la Generalitat i de la col·lectivització. Això amb alguna mesura prèvia d'estabilitat pressupostària i fiscal li va representar després a Sardà la seva principal taca política.

Sota el mateix, diguem-ne, paraigües, encara va ser nomenat, cap a mitjan 1937, professor substituït d'economia a una escola de comerç de la Generalitat. Però el 1938 ja va ser mobilitzat cap al front d'Aragó-Ebre, quan la Guerra ja pintava ben malament per a la República. De la seva missió allà hi ha dues versions: la familiar, del nebot Joan Sardà, que sosté que va ser destinat, atès el seu domini d'idiomes, a un servei de comunicacions; Estapé, en canvi, s'inclina, per converses que va tenir amb Sardà (*Deu grans catalans*, 1987), pel seu destí a serveis de cartografia...

Derrotats, surt per la frontera cap a França. Però no opta per l'exili. Motius?: pateix una gran decepció per com han anat les coses, també al bàndol català republicà (p. ex. ordre/desordre públic juliol 36, juliol 37); la seva família roman a Barcelona; la perspectiva de l'exili polític li sembla ben incerta.

I, tot sigui dit, a Burgos pot comptar amb avals de rellevants parents, sobre una fitxa «sense delictes de sang», com es deia aleshores (al mateix Estapé li havia dit: «crec que no he matat ningú»). Els avaladors eren J. M. Trias de Bes, cosí i ja assessor del Govern de Burgos en dret internacional, i els Dexeus metges, cosins germans. Després d'un període del qual se'n deia «clasificación y depuración», pot tornar a Barcelona el 1941. Una altra depuració, amb procés, per part del Col·legi d'Advocats de Barcelona, acaba com a favorable per a Sardà amb l'avançatge que li sigui lliurat el salconduit idoni per a moure's per tot Espanya, no encara a l'estranger (l'equivalent per a animals i mercaderies era «la Guía»).

Els difícils anys quaranta

Ben malament se li presenta, a qui ja començava a ser un científic de l'economia prou decidit, l'escenari dels anys quaranta, com a tants milers o milions de persones. Els seus punts de suport —IEC, Universitat Autònoma de Barcelo-

na, publicacions en què col·laborava— desapareixen. Tot desapareix, inclosos prou referents personals —exili de Vandellós, C. Pi i Sunyer, Reventós...—, i l'etiqueta de «no adicto al Régimen». És una seqüència en la qual s'ho juga tot, vull dir: seguir la seva vocació, «carrera», o renunciar-hi ja per sempre.

Sabeu com reacciona, amb uns trenta-un anys? Amb treball, treball, treball, o si voleu amb un resistir, resistir... (aquí jo no oblidaria els criteris de la seva formació al Col·legi Alemany).

Des del 1941 fins al 1951: dos llibres, un d'ells molt important, rellevant col·laboració en una recerca en equip el 1950, setze articles científics a les millors revistes —*Moneda y Crédito, Anales de Economía, Quarterly Journal of Economics, Trimestre Económico*— i quinze recensions de llibres, sobretot novetats anglosaxones, d'un alt nivell, a les mateixes revistes. El 1943 intenta assolir una càtedra a la Universitat de Madrid. Malgrat els seus mèrits, no. D'aquest temps Sardà confessa, en una entrevista molt posterior (Madueño a *La Vanguardia*) que li «costava guanyar-se la vida», bé que mantenia, amb un company seu de dret, un modest despatx al carrer de Provença amb el passeig de Gràcia —dedicat a l'especialitat del contenciós, sembla que per a reclamacions a l'Ajuntament de Barcelona per l'arbitri del clavegueram!

Diguem alguna cosa dels dos llibres (i mig). El més important, considerat seminal: *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*. Un dels seus grans mèrits és el de fer la recerca de base per tal de construir les sèries estadístiques de preus, primeres matèries, cost de vida, balança de pagaments... (el seu col·laborador Pere Martínez Méndez, llicenciat a la UB, les projectarà des del 1900 fins al 1936, no publicat).

Es tracta, doncs, de fer una història que tingui molt en compte els factors financers, monetaris i econòmics, cosa que, com sabem, prou historiadors no fan, simplement per la seva debilitat de coneixements en aquesta vessant. És per això que el professor Fuentes Quintana, en una valoració ben positiva del conjunt de l'obra de Sardà, assenyalava que aquesta va influir molt per despertar un nou i renovat interès en el XIX, com ara Tortella, Martín Acuña o, a casa nostra, Josep Fontana amb els seus estudis sobre la hisenda al segle XIX.

Segurament aquesta recerca de Sardà fou decisiva perquè se li adjudiqués una càtedra a Santiago a finals de 1948; bé, ja havia superat un esglau clau.

L'altre llibre, 1951, és un excel·lent manual per als estudiants d'economia política a dret, *Introducción a la economía*, del qual destacaria dos valors: una bibliografia per a cada capítol molt abundant i posada al dia —anglesa, nord-americana, alemanya, francesa— i tot un capítol final dedicat a explicar bé el model keynesià. I encara la participació, als volts de 1950-1951, en un estudi sobre les

perspectives d'un mercat unit europeu i Espanya (la contribució de Sardà d'unes cinquanta planes). És clar que el professor Sardà ha pogut superar els difícils reptes que els quaranta li plantejaven per continuar.

I ara Veneçuela

A finals de l'any li arriba la proposta de nomenament com a assessor del Banc Central de Veneçuela, o sigui del Govern econòmic d'aquell país, les principals circumstàncies del qual aleshores eren: Govern del general Pérez Jiménez, elegit «democràticament», aflluència econòmica donades les exportacions de petroli i el seu preu (la demanda europea ja s'ha engegat amb intensitat). Precisament, la seva contrapartida interior genera tensions inflacionàries. Malgrat això, la balança comercial del país és deficitària, ja que «ho ha d'importar tot», donada la mínima diversificació de la seva economia. A més, el pes gegantí del sector públic, cap a un 46 % del PIB, incloent-hi les majoritàries empreses estatals petroleres, situació que no agradaria gaire, precisament, a Sardà. I se'ns plantegen dues qüestions rellevants: una per què acceptà l'oferta veneçolana just després d'haver aconseguit la càtedra a Espanya, després de tants esforços, i l'altra el paper, treballs i èxits de Sardà a Caracas (a la seva universitat també fou nomenat catedràtic de teoria econòmica).

Resumim la resposta —complexa— a la primera: en primer lloc, Sardà veia cada vegada més reforçat el règim, les Nacions Unides, la Guerra Freda..., i, per tant, el panorama polític i econòmic del país. I, per tant, l'horitzó universitari, ben pobre; precisament en aquest camp se li havia tancat l'oportunitat de càtedra a Barcelona per la irrupció del molt més jove professor Josep Lluís Sureda, procedent de la Direcció del Col·legi Major de l'Opus a Madrid. I, no ens ho deixem, se li obria, amb l'oferta l'àrea del dòlar... Ja m'enteneu; bé, i que li arribés l'oferta, sembla, per l'avís i mediació del seu amic Grases, exiliat del primer moment i que era un prestigiós catedràtic d'història a la Universitat de Caracas. I a quins problemes «tècnics» s'hauria d'enfrontar? El primer ja l'hem esmentat, les tensions inflacionàries que també venien acompanyades de dèficits públics; en aquest tema calia un cert programa d'estabilitat i sostenibilitat que Sardà ja va negociar amb el Fons Monetari Internacional (FMI) i així comença el seu coneixement de la institució, del seu *know-how* i de tècnics destacats. Una vegada corregit el problema més urgent, calia considerar una certa reforma del sector públic veneçolà que, més enllà del seu equilibri conjuntural, s'orientés cap a una sensible reducció del seu pes dins de l'economia, sobretot via privatització,

encara que fora parcial, de les grans empreses estatals del petroli. Tot l'anterior s'assolirà raonablement amb el seu assessorament; una peça clau va ser un nou marc per a la inversió estrangera, sobretot al sector *oil*, cosa que va implicar una certa reducció del sector públic.

En canvi, el problema de la poca diversificació d'aquella economia —com és el cas també de Cuba— tan sols el va poder deixar en el terreny dels bons consells (quatre anys i mig no són gaire i a Sardà no li corresponia fer una mena de planificació ni tenia assignats els estris per fer-la); en tot cas, es pot observar que el tema de l'economia del desenvolupament s'incorpora, amb aquesta experiència, al ja tan complet ventall temàtic del professor i deixa allà tres publicacions de nivell, entre les quals, publicada pel mateix banc, una explicació de les taules *input-output* i de la seva potencial utilitat i alguna altra, precisament, amb òptica de desenvolupament. Val la pena recordar que la seva experiència i bona imatge a l'FMI tindrà molt a veure amb la seva important designació al Banc d'Espanya (BE) (maig de 1956).

I al Banc d'Espanya 1956-1965, amb el Pla d'estabilització de 1959 i els seus efectes

Per explicar aquest període, central en la professió de Sardà com a assessor, podré sintetitzar molt, donat l'ampli coneixement del procés i resultats del Pla d'estabilització de juliol de 1959, que obre tota una nova etapa a l'economia espanyola de creixement, de sostenibilitat, d'economia de mercat, d'obertura exterior, d'explicitar una economia capitalista europea (Muriel Casals a l'Enciclopèdia Catalana li donava, encertadament, aquesta darrera dimensió). Potser cal dir alguna cosa de com arriba Sardà al càrrec de director del Servei d'Estudis del Banc d'Espanya (SEBE).

Per mi el principal factor és la situació crítica de l'economia espanyola amb una inflació entorn del 15 %, sobretot una posició en divises que tan sols se salva per restes sobrants disponibles dels acords d'ajuda nord-americana, pels enganyosos saldos d'acords bilaterals ben insolvents i, és clar, pels controls directes i intensos de qualsevulla adjudicació de divises; aquest darrer serà el punt més crític quan es va tractar de fer el gir de política econòmica. D'altra banda, el Servei d'Estudis del banc havia perdut tot nivell de qualitat i, és clar, d'influència.

Però feia falta algun circuit personal perquè Sardà fos nomenat director. Aquí dos o tres punts: «Don Juan» no entra en joc junt amb un anomenat *govern*

tecnocràtic —Ullastres, Navarro...—, sinó prou abans, bé que coincidirà amb l'orientació general d'aquests, estabilitzadora i liberalitzadora... I al maig del 56 es produeix una mediació personal que resulta decisiva (ja sabeu com van aquestes coses).

Mariano Sebastián, també professor a la Facultat de Dret de Madrid, era el secretari general del Banc d'Espanya i a ell es pot atribuir la proposta de Joan Sardà per al càrrec (però es va muntar una mena de terna de candidats a presentar al Consell del banc i va ésser escollit Sardà, malgrat algun vot en contra pels seus antecedents polítics). No cal dir que al seu clar favor pesava, a més de la seva obra científica prou polaritzada en monetària, macro i economia internacional, la seva experiència a Veneçuela, a la qual representà en moltes reunions i negociacions amb l'FMI.

Avanço que Joan Sardà, sempre amb el sòlid fonament científic que hem registrat, va fer, vers la gran aventura del Pla de 1959, de veritable estrateg, ara més audaç, ara més prudent, conjuminant els minsos suports interns amb la informació i l'argumentació de cara als organismes internacionals a qui convèncer.

Les negociacions havien de ser discretes, ja que la cúpula del règim tenia prou resistències, i no es van decidir fins al final. La que Sardà anomenava *minorie éclairée* —una quasi guerrilla— convençuda a dins i partícip en les negociacions (sovint en l'habitació del Palace) foren: Manuel Varela, secretari general de Comerç; J. A. Ortiz, secretari general d'Hisenda, i Agustín Cotorruelo, de Presidència de Govern de l'Oficina de Coordinación y Programación Económica (OCYPE)... pas mal! I com a guia estratègica combinar audàcia amb prudència d'acord amb la seva observació dels efectes/reaccions a les mesures adoptades i a les posicions de «les forces vives», econòmiques, polítiques... I no perd el temps: es pot demostrar amb documents que des del mateix 1957 el professor té clar el «full de ruta» i ja proposa mesures preliminars que s'esglaonaran des del 1957 fins al primer semestre del 1959, amb una gradualitat molt seva (de Joan Sardà).

Algunes línies de mesures preliminars: les tendents a corregir el dèficit públic, monetàriament expansiu, via una certa contenció de la seva despesa global i uns augments tributaris a la reforma fiscal de 1957... impostos especials sobre alcohols, tabacs, gasolines i «collar» en les avaluacions globals sectorials sobre els beneficis de les empreses. I, molt important, renunciar ja a emissions de deute públic, incloses les de l'INI amb clàusula automàtica de pignorabilitat. Com a acompanyant, però també prou indicativa de tendència, anar buidant de competències els òrgans d'avituallament, controladors directes de preus. Amb tot això ja anava fent presentable l'Administració espanyola als organismes internacionals potencialment ajudants tècnicament i finançament del procés, ten-

dències de bona direcció en les mesures i fins i tot uns principis de bons efectes en la línia volguda per «l'ortodòxia» de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) i de l'FMI: reducció del ritme inflacionari des del 16% de 1956-1957 fins al 10% de 1958; pel que fa al comportament del nivell de reserves (i de la balança exterior corrent), la situació anava empitjorant fins a una pèrdua de posició de més de 300 milions de dòlars, i aquest serà el precursor final per acceptar, per un franquisme refractari, el canvi de rumb intens del pla, juliol de 1959.

Però, seguint amb l'escala de resum ja adoptada, arribem al conjunt de mesures pròpiament del Pla d'estabilització de juliol de 1959 adoptades després d'una reunió decisiva entre «l'elector únic», en termes de Sardà, i el ministre d'Hisenda Navarro Rubio, qui s'hi va presentar amb un informe de tres folis: 1, indicadors de la crisi en l'economia espanyola; 2, com podien ajudar els organismes internacionals, i 3, el que s'havia de corregir. L'altre argument/amenaça va ser que, si no, s'hauria de tornar al gasogen donada la mancança total de divises per importar petroli. Arrancada la decisió, es van adoptar un conjunt de mesures per tal d'assolir els efectes correctors buscats i per satisfer els criteris de l'OCDE i de l'FMI, amb els quals es comptava per a l'ajut financer, i també tècnic, a l'operació.

Aquest fort i ampli paquet de mesures (Decret llei d'ordenación económica de la Jefatura del Estado, 21 de juliol de 1959) està format per:

— Sostre de despesa pública a 80.000 milions el 1959, ja reducció, i per al 1960.

— La reducció del dèficit públic recolzava també en alguns augments d'ingressos públics com ara apujar altra vegada els mòduls de les avaluacions globals o el nou joc dels drets de duanes... Una mesura monetària cabdal: sostre de creixement del crèdit bancari a 11.000 milions per tot el 1959, quan el 1958 havia crescut l'*outstanding* en 21.400 milions.

— Una altra mesura prou *ad hoc* va ser establir un dipòsit previ temporal per un 25% del valor de les importacions... fre i efecte monetari?

— Tornar a fer jugar els tipus d'interès (*tornar* vol dir que quasi no es van emprar els vint anys anteriors) apujant el de descompte del 5% al 6,25% i el darrer descompte del 4% al 5%.

En la vessant monetària exterior calia posar el bisturí a fons: Espanya havia funcionat des del 1939, fruit del seu intervencionisme total, amb canvis múltiples i sempre allunyats del «valor de mercat de la pesseta» (des d'un estrany bàsic de 10 ptes. per dòlar fins a 110 per importacions de cotxes i *whiskys*, però si ja teníem l'autàrquic i dolent *whisky* DIC de Segòvia!).

I un valor mitjà de 40 dòlars (quan a Tànger ja cotitzava a 61), que són substituïts per un únic de 60 pessetes per dòlar. I, és clar, com també obligaven els ens internacionals, el comerç exterior havia de ser multilateral.

I cal tenir molt en compte les rellevants línies de liberalització progressiva de l'economia:

- Liberalització progressiva de les importacions.
- Liberalització progressiva del marc d'inversió estrangera fins aleshores.

Por?

— Progressiva però prou accelerada eliminació de tota l'estructura interior de regulacions i control dels mercats, preus, transaccions.

— Reforma financera i monetària, p. ex. eliminar per sempre les emissions de tota mena de valors públics automàticament pignorables, tan potencialment inflacionaris, el que no treu que la banca en gaudís...

— I noves línies de política fiscal i millora en el procés d'elaboració de la política econòmica.

Bé, res més, si és que us sembla poc, en la línia conjuntural, d'una banda, i, de l'altra, el camí cap a una economia de mercat, interior i externa.

I funcional: un gran i ràpid èxit: dels 300 milions de dòlars negatius en reserves en tancar 1958 a 220 el 1959, 590 el 1960, 890 el 1961, 1070 el 1962..., el principal punt crític prou superat.

Pel que fa a l'amenaça inflacionària, Espanya dins d'Europa estava mal qualificada per assolir augments de preus de dos dígit: 1958, 9%; 1959, 2,3; 1960, 2,0; 1961, 2,5; 1962, 3,9. I què podem dir del cost recessiu del tot inevitable en accions d'aquest tipus? Doncs, ben suportables i temporals: PIB variació %/any: 1959, negativa en un 4%; 1960, ja positiva en un 4,7%, i 1961, gran remuntada, 11,9%. Ja es pot parlar, doncs, d'èxit clar i, el que era també important, ràpid. Pel que fa a l'autoria tècnica, molts pocs discuteixen la de Sardà. Penso en algun erudit ben desorientat que recorda que el 1951 o el 1957 els governs espanyols ja van fer uns certs intents estabilitzadors, o altres que pretenen donar un paper prou central a altres tècnics que, això sí, varen acompanyar Sardà en l'operació. I són terminants les opinions de qui la varen seguir de molt a prop. La del mateix Félix Varela, prologuista del llibre resultant, i, sobretot, la del professor Fuentes Quintana: «Esas afirmaciones —les referents a la presència d'altres tècnics— no pueden hacer olvidar otro hecho no menos cierto: el papel singular desempeñado por el Profesor Sardá en la operación estabilizadora hasta el punto que la opinión general asocia su nombre al conjunto de medidas que integraron el Plan de 1959.»

Al Servei d'Estudis del Banc d'Espanya, compta amb col·laboradors com J. A. Sánchez Pedreño i Pere Martínez Méndez (Burriana, 1933; Liceu Francès, Bar-

celona, 1944-1951, i dret de la UB, 1951-1956. El va contractar Sardà per recomanació del professor Estapé, semblava que portava a la seva continuïtat en aquella direcció del Servei d'Estudis del Banc d'Espanya, però va topar amb el nou governador del Banc d'Espanya arran del seu projecte de llei bancària, que Sardà li va criticar obertament.

El 1965, doncs, cessa en aquell càrrec. Cal esmentar que a finals d'aquell any ingressa a la Real Academia de Ciencias Morales y Polítiques amb un discurs per mi excel·lent, «La reforma monetària internacional», la qual cosa li suposarà mantenir contacte amb Madrid per a les reunions i les seves rigoroses intervencions. Però, és clar, ja mira a Catalunya (tan sols té cinquanta-cinc anys).

El retorn a Catalunya: ocupacions acadèmiques i al camp privat

Sardà no havia perdut el contacte amb Barcelona, amb Catalunya, on vivia la seva família, i on també economistes li demanaven consells i pròlegs —Cabana, A. Montserrat o jo mateix—, i amb el món empresarial català que tractava també a Madrid, per exemple Domingo Valls Taberner. Es volia orientar també cap al camp de l'empresa privada, potser per completar totes les seves òptiques.

Començo per aquesta vessant, sintetitzant molt: conseller del Banc Industrial de Catalunya, exercicis amb els resultats negatius que són coneguts (ell se n'havia anat prou abans). Disset exercicis al Consell de CROS SA, quasi sempre com a vicepresident de les actes, generosament obertes pel professor A. Zabalza, ara president d'ERCROS, registro una intensa activitat de Sardà en el Consell, com a coneixedor de l'àmbit internacional i, també, dels mercats financers interns.

Però pot seguir la seva línia d'economista acadèmic sobretot en fundar la Facultat d'Econòmiques a la recentment creada Universitat Autònoma de Barcelona, el 1971, quaranta anys després de la de 1931, on va ser el primer professor d'economia. En va ser el primer degà i es va envoltar d'un equip format per Antoni Serra, empresa; J. M. Bricall, economia política, i Jordi Nadal, història.

I encara va ser tornat a cridar pel Banc d'Espanya el 1972 com a alt assessor del governador, segons les nostres notícies, fins a l'any 1980 (pels volts de 1970 havia col·laborat en una història oficial del Banc d'Espanya amb un important capítol 1931-1962 en què «gosa» tractar el polèmic tema de l'or enviat, el 1937, a Moscou, i arriba a la conclusió que el Govern de l'URSS va poder acreditar el seu ús en termes d'ajut al bàndol republicà espanyol, tesi que li va suposar més d'un enfrontament crític (els estudis d'Angel Viñas sobre el tema són molt posteriors i no sempre tenen correctament en compte l'antecedent Sardà).

Com acostuma a passar, però en aquest cas amb tots els mèrits, li arriben al professor Sardà nous reconeixements en nomenar-lo Col·legiat d'Honor, el 1979, el Col·legi d'Economistes de Catalunya. El seu degà, Francesc Raventós, subratlla «el reconeixement de la seva tasca a favor de l'economia catalana», angle molt important i que, en general, la societat catalana li reconeixia (el fet d'haver alliberat el potencial econòmic català «encadenat» al llarg de vint anys d'una política econòmica del tot equivocada. També rep la Medalla al Mèrit Científic de l'Ajuntament de Barcelona «maragallia» i el Premi Jaume I d'Economia.

Va ser Sardà el millor i més complet economista català del segle xx?

Sí, amb tota seguretat —el mateix Estapé ho tenia dit.

I dins l'ampli conjunt d'economistes a Espanya?

Per criteris de la seva durada professional (1931-1990), pel seu rigor, pel seu tan ampli ventall temàtic i per assessoraments tan rellevants, hom diria que sí. Pensant-hi més a fons tan sols trobo com a «competidors» Manuel de Torres, d'obra i especialitats més estretes, i, sobretot, el professor Luís Ángel Rojo, a qui els seus càrrecs al Banc d'Espanya no li van impedir una important obra en teoria, macro, monetària...

El mestre Joan Sardà morí el 23 de desembre de 1995, als vuitanta-cinc anys, envoltat de la seva família, que l'havia cuidat amb molta cura els darrers anys amb problemes de salut: la seva muller, M. Cinta Cruells, i la seva fillastra, Ana Carreras, sota l'assistència mèdica, els darrers deu anys, del prestigiós internista doctor Oriol Gaspar.

Ah!, i en ple ús de raó.

Agraïxo molt que l'SCE m'hagi convidat a presentar aquesta recerca sobretot per tal de no oblidar un científic de l'economia de tanta excel·lència que honra tot Catalunya.

**Nota de J. Ros Hombravella:*

La recerca va donar lloc a un llibre publicat el juliol de 2015 amb el títol *Juan Sardá Dexeus: un economista clave en la España del siglo xx*, Madrid, Aranzadi, Thomson Reuters. Aquest llibre fou premiat al novembre de 2015 pel Col·legi d'Economistes de Catalunya com millor llibre d'economia de l'any.

Bibliografia

Llibres i articles del professor Joan Sardà

- SARDÀ, Joan. *La intervención monetaria y el comercio de divisas en España*. Barcelona: Bosch, 1936.
- *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948.
- *Una introducción a la economía*. Barcelona: Bosch, 1950.
- «El sistema financiero español». *Boletín de Estudios Económicos* [Bilbao], vol. 19, núm. 62 (maig-agost 1964), p. 349-363.
- «La reforma monetaria internacional». *Revista de Economía Latinoamericana* [Caracas], núm. 16 (1964), p. 43-107.
- «Las reservas en el período 1959-1964». *ICE* [Madrid], núm. 386 (octubre 1965), p. 85-91.
- «Una nota sobre política monetaria y tipos de interés». *ICE* [Madrid] (agost-setembre 1966).
- «La OCDE y su papel de asesor económico: el caso de España. Essays in Honour of T. Kristensen». *OCDE* (1970).
- *La crisis monetaria internacional*. Barcelona: Ariel, 1968; 2a ed., 1969; 3a ed. [ampl.], 1974.
- *Una nueva economía de mercado*. Madrid: Unión Editorial, 1980. (Papeles del Instituto de Economía de Mercado; 1)
- SARDÀ, Joan; BELTRAN, Lluç. *Els problemes de la banca catalana*. Barcelona: Institut d'Investigacions Econòmiques, Barcelona, 1933.
- SARDÀ, Joan; SÁNCHEZ ASIAÍN, J.A.; VARELA PARACHE, Manuel. «Conversación en torno a la crisis monetaria». *ICE* [Madrid], núm. 434 (novembre 1968), p. 57-66.
- SARDÀ, Joan; VARELA, Félix. «Los movimientos financieros exteriores a corto plazo». *Boletín de Estudios Económicos* [Bilbao], vol. 20, núm. 65 (maig-agost 1965), p. 581-592.

Col·laboracions editorials diverses del professor Joan Sardà

- HALM, George N. *Economía del dinero y de la banca*. Introducció, revisió i traducció de Joan Sardà. Barcelona: Bosch, 1963.
- SARDÀ, Joan. «Pròleg». A: CABANA, Francesc. *La banca a Catalunya: Apunts per a una història*. Barcelona: Edicions 62, 1965.

- SARDÀ, Joan. «España y los aspectos monetarios de la CEE». A: *España ante la integración económica europea*. Barcelona: Ariel, 1966.
- «Pròleg». A: MONTSERRAT, Antoni; ROS HOMBRABELLA, Jacint. *L'aptitud financera de Catalunya: La balança catalana de pagaments*. Barcelona: Edicions 62, 1967.
- «Pròleg». A: ROS HOMBRABELLA, Jacint. *Catalunya, una economia decadent?* Barcelona: Barcanova, 1991, p. 7-11. [Segurament l'últim escrit de Sardà destinat a ser publicat]
- SARDÀ, Joan (dir.). *La economía de Cataluña, hoy y mañana*. Estudi introductorio de Joan Sardà. Banco de Bilbao, 1983.
- SARDÀ, Joan; BELTRAN, Lluç. «Apéndices sobre la hacienda española». A: EHEBERG, Karl T.; BOESLER, Felix. *Principios de hacienda*. Barcelona: Gili, 1944.

Ponències posteriors (publicades) del professor Joan Sardà

- SARDÀ, Joan. «Las uniones económicas en la sociedad industrial moderna». *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*, núm. 42 (1966), p. 197-203.
- «La sociedad de consumo». *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*, núm. 46 (1969), p. 155-169.
- «Tendencias conflictivas en la perspectiva económica». *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*, núm. 48 (1971), p. 235-346.
- «El liberalismo económico en el bicentenario de la obra de Adam Smith». A: *Escritos en honor del profesor Román Perpiñá Grau*, vol. 2. València: Servei de Publicacions de la Universitat Politècnica de València, 1983, p. 381-394.

Bibliografia seleccionada referent al professor Joan Sardà

- Actualidad Económica* [Madrid], núm. 708 (9 octubre 1971), p. 22-31. Entrevista àmplia al professor Sardà que conté aspectes rellevants de la seva trajectòria vital, algunes ponderacions sobre la seva «escola», a més de respostes extenses sobre la problemàtica monetària internacional d'aquell moment.
- BANCO DE ESPAÑA; SARDÀ I DEXEUS, Joan. *Escritos (1948-1980): Juan Sardà Dexeus*. Madrid: Banco de España, 1987. 710 p. Publicació del Banc d'Espanya en homenatge al professor Sardà, com assenyala Mariano Rubio, governador del Banc d'Espanya en aquell moment, en la presentació, centrada en la tasca de Sardà en el Servei d'Estudis del Banc d'Espanya. La selecció de les publicacions de Sardà és a cura de Raimundo Ortega. Enrique Fuentes Quintana en fa la introducció, amb una valoració inicial de la seva personalitat (p. 13-17).

També conté una bibliografia exhaustiva dels seus treballs (amb un índex onomàstic).

- BRICALL, Josep M. Professor d'economia política i, en aquell moment, secretari general de la Presidència de la Generalitat de Catalunya. En la conferència amb motiu del nomenament de Joan Sardà col·legiat d'honor del Col·legi d'Economistes de Catalunya fa referència a antecedents personals de Sardà, a les seves orientacions —que denomina *el seu mètode*—, a les seves preocupacions i a algunes de les seves obres principals, amb una molt bona síntesi personal. Publicació del Col·legi d'Economistes de Catalunya [Barcelona] (1979), p. 5-24.
- CASALS, Muriel. «Joan Sardà i Dexeus». A: *Enciclopèdia catalana*. Vol.: S-St. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1970. La seva col·laboració, breu però documentada, sobre antecedents de la vida de Sardà a Catalunya fins a l'inici dels anys quaranta, el seu paper a Caracas i com a protagonista tècnic del Pla d'estabilització de 1959 —«un primer paper en la integració d'Espanya en el món capitalista», afirma, en síntesi ben encertada—, com també la ressenya dels seus llibres principals fins a aquella data.
- ESTAPÉ, Fabià (Portbou, Girona, 1923, Lleó, 2012). «Joan Sardà». A: *Deu grans catalans: Un homenatge personal a deu figures històriques*. Barcelona: La Magrana, 2006, p. 107-120. Descripció ben substanciosa dels avatars de la vida de Sardà, sovint fruit de les seves confidències d'amics.
- FUENTES QUINTANA, Enrique. «Introducción». A: BANCO DE ESPAÑA; SARDÀ I DEXEUS, Joan. *Escritos (1948-1980): Juan Sardà Dexeus*. Madrid: Banco de España, 1987, p. 18-64. Introducció expositiva, analítica i avaluadora de les obres recollides en aquest llibre. Aquest text tan fonamental s'ha de considerar l'estudi més complet i rellevant sobre els treballs científics del professor Sardà.
- GALLOTTI, Roberto. «La letteratura economica contemporanea in Spagna». *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali* [Pàdua] (1954), p. 223-244. Referència a la personalitat científica de Sardà, amb ressenya dels seus llibres principals fins a aquella data.
- GRASES, Pere. *Solemne investidura de doctor honoris causa al Dr. Pere Grases*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985. Exiliat i, més tard, catedràtic d'història a la Universitat de Caracas. En el seu discurs amb motiu de la seva investidura *honoris causa* per la Universitat de Barcelona (UB), el 24 d'abril de 1985, dedica una part dels seus records a la Facultat de Dret de la UB d'aquell moment, amb especial menció dels seus «dos entranyables amics J. Puig Brutau i Joan Sardà Dexeus» (p. 16 i següents). Per a més informació sobre catalans a Veneçuela es pot consultar el llibre del professor Grases: *Hores de joventut i de maduresa*. Caracas: Seix i Barral, 1987.

- GUAL VILLALBÍ, Pedro. «Contestación del Excmo. Sr. D. Pedro Gual Villalbí». A: Sardà i Dexeus, Joan. *La reforma monetaria internacional. Discurso de recepción del académico de número Excmo. Sr. D. Juan Sardá Dexeus y contestación del académico de número Excmo. Sr. D. Pedro Gual Villalbí. Sesión del 27 de abril de 1965*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 1965. En aquest discurs de contestació el professor Gual Villalbí traça un perfil documentat del Sardà professor i científic i, alhora, de la seva dimensió com a alt assessor de les administracions públiques (vegeu en especial les p. 71-73).
- LLUCH, Ernest. «Atrapar a Europa». *La Vanguardia* [Barcelona] (25 gener 1996), p. 17. Record necrològic, amb encertada referència a la seva col·laboració per a la millora radical de l'economia espanyola.
- PLÀ, Josep. «Juan Sardá y la República española». *Destino* (1972). En aquest article Josep Plà valora positivament la contribució de Sardà —el qualifica com «un economista de gran categoria»— a la història del Banc d'Espanya i, en especial, la seva crítica de la política de canvi exterior de la República, de greus efectes deflacionaris interiors.
- RODRÍGUEZ PUJOL, Antoni. Entrevista a Sardà centrada en els problemes monetaris internacionals, però també sobre la seva trajectòria professional; inclou qüestions referents a la seva ideologia econòmica. *El Correo Catalán* (24 març 1974), suplement.
- SARDÁ, Juan. *Oiga*, núm. 143 (1 octubre 1965), p. 25-26. Juan Sardá, economista i periodista, fa una entrevista a Joan Sardà i Dexeus (curiosa coincidència de noms) i descriu la seva personalitat.
- VARELA, Manuel. «Voz Juan Sardá». A: FUENTES QUINTANA, Enrique (coord.). *Economía y economistas españoles*. Barcelona: Galaxia Gutenberg: Círculo de Lectores, 1999.
- VELARDE, Juan. «In memoriam de J. Sardá». Acte de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas (marzo 1996).